

Əhməd Ağaoğlunun mühacirət dövrü nəsrində qadın hüquqları problemi

Aysel Əfəndiyeva

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu

E-mail: aysel.efendiyeva92@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-4319-1655

Annotasiya. Yaradıcılığa başladığı ilk vaxtlardan qadın hüquqları, qadının cəmiyyətdə yeri və rolu problemi böyük mütəfəkkir, Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən biri Əhməd Ağaoğlunu dərinlən düşündürmüşdür. Ümumiyyətlə, qadınların cəmiyyət həyatının bütün sahələrində, özəlliklə, təhsil, hüquq sistemi və siyasətdə kişilərlə bərabər haqlara sahib olması ideyasının Ə.Ağaoğlunun bədii, bədii-fəlsəfi, publisistik əsərlərində bu və ya digər dərəcədə təbliğ olunduğunu müşahidə edirik. Onun bu baxımdan səciyyəvi olan “Yeni nəsil arasında”, “Həm haqlı, həm haqsız”, “İki bayan arasında”, “Fransada bir əsrə yaxın rol oynayan böyük qadın”, “Cümhurrəisimizin amerikalılara xitabı”, “Bir tək nəfər gibi” sərlövhləli bədii-fəlsəfi və bədii-sənədli nəsr örnəkləri məqaləmizdə ilk dəfə elmi araşdırmaya cəlb edilərək, təhlil olunmuşdur. Sözügedən əsərlərdə təsvir olunan dövrün vacib problemlərinə toxunulur, Türkiyə Cümhuriyyətində qadınlara seçmək və seçilmək hüququ verən böyük öndər Mustafa Kamal Atatürkün başladığı islahatların mahiyyəti, qadınların öz haqlarına sahibçixmə səyləri və bundan doğan nəticələr açıqlanır.

Araşdırmada belə bir yekun qənaət ifadə olunur ki, az qala, 100 il bundan əvvəl qələmə alınmış əsərlərdə qaldırılan problemlər günümüzdə də bu və ya digər dərəcədə aktualıq kəsb edir, ciddi ictimai-siyasi mənə daşıyır. Belə ki, qadın hüquqlarının təmin edilməsi sağlam ailənin əsasıdır, sağlam ailə mühiti isə dövlət təhlükəsizliyini təmin edən amillərdən biridir. Ə.Ağaoğlunun sözügedən əsərləri qadın hüquqlarını müdafiə, qadının ictimai fəallığını təşviq edən qiymətli bədii nümunələrdir.

Açar sözlər: Əhməd Ağaoğlu, mühacirət, nəsr, qadın hüquqları, qadınların ictimai fəallığı

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 28.11.2024; qəbul edilib – 11.12.2024

The problem of women's rights in Ahmed Agaoglu's prose of the emigration period

Aysel Efendiyeva

Institute of Literature named after Nizami Ganjavi of ANAS

E-mail: aysel.efendiyeva92@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-4319-1655

Abstract. The problem of women's rights, the place and role of women in society has deeply troubled the great thinker, one of the prominent representatives of Azerbaijani emigration literature, Ahmad Aghaoglu since the beginning of his creative work. In general, we observe that the idea of women having equal rights with men in all spheres of social life, especially in education, legal system and politics, is promoted to one degree or another in A. Aghaoglu's literary, literary-philosophical, journalistic works. His literary-philosophical and literary-documentary prose examples, titled “Among the New Generation”, “Both Right and Wrong”, “Between Two Women”, “A Great Woman Who Played a Role in France for Nearly a Century”, “Address of Our President to the Americans”, “Like a Single Person”, which are typical in this respect, have been subjected to scientific research and analyzed in our article for the first time. The mentioned works touch upon the important problems of the period described, the essence of the reforms initiated by the great leader Mustafa Kemal Atatürk, who gave women the right to vote and be elected in the Republic of Turkey, the efforts of women to assert their rights and the results arising from this are explained.

The research concludes that the problems raised in the works written almost 100 years ago are still relevant today to one degree or another and have serious socio-political significance. Thus, ensuring women's rights is the basis of a healthy family, and a healthy family environment is one of the factors ensuring state security. The aforementioned Works of A.Aghaoglu are valuable artistic examples that protect women's rights and promote women's social activity.

Keywords: Ahmad Aghaoglu, emigration, prose, women's rights, women's social activism

Article history: received – 28.11.2024; accepted – 11.12.2024

Giriş / Introduction

Yaradıcılığa başladığı ilk vaxtlardan qadın hüquqları, qadının cəmiyyətdə yeri və rolu problemi böyük mütəfəkkir, Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən biri Əhməd Ağaoğlunu dərinlən düşündürmüşdür. Təsadüfi deyil ki, onun ilk kitablarından biri olan “İslama görə və islamıyyətdə qadın” (rusca, Tiflis, 1901) [1] bu problemə həsr olunmuşdur. Ümumiyyətlə, qadınların cəmiyyət

həyatının bütün sahələrində, özəlliklə, təhsil, hüquq sistemi və siyasətdə kişilərlə bərabər haqlara sahib olması ideyasının Ə.Ağaoğlunun bədii, bədii-fəlsəfi, publisistik əsərlərində bu və ya digər dərəcədə təbliğ və müdafiə olunduğunu müşahidə edirik. Bu mənada onu XIX əsrdə Avropada təşəkkül tapmağa başlayan feminist ədəbiyyatının yaradıcılarının “Şərqdəki səsi” adlandırmaq olar.

Əsas hissə / Main Part

Ədibin “Cümhuriyyət” qəzetində 2 təfriqə şəklində dərc olunan “Yeni nəsil arasında” əsəri mövzu və ideya baxımından aktual, süjet və kompozisiyası cəhətdən mükəmməl olması ilə mühacirət nəsrimizin dəyərli nümunələrindəndir.

Sadə süjet xətti olan bu əsər iki gəncin – Leyla və Turqutun sakit tərzdə təqdimatı ilə başlayır. Məlum olur ki, onlar eyni universitetin məzunu iki yoldaşdır, aralarında uzun illərdir təmiz və səmimi dostluq münasibətləri olan bu şəxslərin ikisi də müəllimdir. Leyla mühəndislə, Turqut isə əcazçı bir xanımla ailəlidir. Eyni küçədə yaşadıklarından, tez-tez ailəliklə görüşürlər. Bəzən də digər yoldaşları da onlara qoşularaq, “uzun qış gecələrini müsahibələr ilə keçiriyorlardı. Daha doğrusu, müsahibələr Leyla xanımla Turqut bəy arasında həmişə hər toplantıda davam edən münaqişələr ətrafında dolaşıyordu” [2, a]. Oxuduqları məktəbin ən zəkali və çalışqan tələbələri olan bu iki dostun arasındakı münasibətdə “saklı və etiraf edilməyən bir rəqabət vardı”. Hər hansı uğur qazananda biri digərini “səmimiyyətlə” təbrik edərdi.

Müəllif qəhrəmanlarını oxuculara təqdim etdikdən sonra Leylanı daha yaxından tanıdır. Leyla “həyata atılmış o yeni türk qızı tiplərin-

dəndir ki, şəxsiyyətlərini hər gün daha ziyadə göstərməkdədirlər” [2, a]. İki xarici dil bilən bu qız cəsur, çalışqan, heysiyyət, mənlilik sahibidir, öyrənməyə həvəslidir. Bununla yanaşı, Leyla xanım mücadiləçi idi və xüsusən də kişiləri “mat” etməkdən xoşlanırdı. Turqut da mübariz idi, qadınların son illərdəki mövqeyi ilə barışa bilmirdi. Kişinin qadına nisbətən həmişə yüksək, üstün olduğunu dilə gətirir. Leyla ilə Turqut arasındakı bir dialoqu, əslində, əsərin ideyasının, müəllif qayəsinin açarı adlandırmaq olar. Burada ehtiraslar coşur, xarakterlər sərt qaya kimi üz-üzə gəlir, toqquşur:

– “Fazla irəli gediyorsun, qadın olduğunu unuduyorsun!” – deyə müqabilədə bulundu.

Leyla hərətlə:

– Nə demək istiyorsun? Baban gibi sən də mi qadının aşağı bir məxluq olduğu fikrində-sən?

Turqut gülərək:

– Nə də olsa, qadınla erkəyin arasında fərq vardır.

Leyla pürhiddət:

– Əvət, vardır. Fəqət o dəxi erkəklərin əleyhinə!” [2, a].

Turqut qadınların cəmiyyətdə getdikcə artan rolu ilə, onların özlərini kişilərlə bərabər tutması ilə, yeri gələndə də özlərini xəstə və zəif kimi aparması ilə barışa bilmir. Leyla da Turqutun simasında qadın hüquqlarına qarşı çıxan kişilərə üsyan edir: “Bəni xəstə, cılız, zəif, becəriksiz yapan həp sənəsin, sənəin əsrlərcə davam edən qəlbsiz, şəfqətsiz hakimiyyətiñdir! Fəqət həmd olsun, artıq buna son verilmişdir! Bir az keçsin də, görəcəksin!” [2, a].

Turqutun əndişəsi, Leylanın “hücumu” əbəs yerə deyil. Çünki ötən əsrin 30-cu illərində Türkiyə Cümhuriyyətində qadınların siyasi hüquqlarının təmini istiqamətində zəruri qanunların qəbul edilməsi cəmiyyətdə birmənalı qarşılanmamışdı.

Turqutun şəxsində, əslində, qadınların haqq və hüququna qarşı çıxanların hamısını Leyla kəskin tənqid və ittiham edir: “Çünki səndə və sənəin gibilərdə qəlb yoxdur, könül ölmüşdür. Siz başdan-başa eqoizmədən yoğurulmuş qaya parçalarıñız! Zərrə qədər mənfəətiniz için başqalarının dünyalar qədər haqlarını çeynəməkdə tərəddüd etməzsiniz! Başqasının iztirabını duymaq, başqasının dərdlərini və ehtiyaclarını anlamaq və onlarla əlaqədar ola bilmək için həssas olmalı. Sizde isə qəlb yerinə tas, ruh yerinə süngər və zəka yerinə bir hesab makinası qonulmuşdur! Yalnız bu sonuncu işlər, o da, ümumiyyətlə, cəm əməliyyəsinin ötə tərəfinə keçməz” [2, a]. Deyilənlərlə Leylanın ürəyi soyumur, türk qadınlarının tarix boyu alçaldıldığını, zülm altında, zəlil şəraitdə yaşamağa məhkum edildiyini dilə gətirir, onların əzab və məşəqqətlərlə dolu həyat sürməsində kişiləri günahkar sayır...

Bu bədii-fəlsəfi nəsr nümunəsinin ikinci tərifi qəzetin növbəti nömrəsində dərc edilmişdir. Müəllif burada birinci hissənin xülasəsini verir və xatırladır ki, yazının ilk qismi Turqutla Leyla arasında “ictimai məsələlərimizin sərbəst münaqişəsinə dairdi” [2, b]. Artıq Leyla xanım bir mühəndislə, Turqut bəy əcazçı xanımla ailə həyatı qurmuşlar. Onlar dostluqlarını səmimiyyətlə davam etdirir, sıx-sıx görüşürlər. “Mövzu əksəriyyətlə cəmiyyət içində qadın və erkək mövqeyi və rolları oluyordu” [2, b]. Turqut bəy yenə əvvəlki fikrində durur və kişinin qadından üstün olduğunu müdafiə edir, Leyla isə həmişə-

ki kimi qadın haqlarının müdafiəçisi kimi danışır, mövqeyini qətiyyətlə müdafiə edir.

Əsərin ən maraqlı məqamlarından biri gəncələrin ailə məsələləri ətrafındakı mübahisələridir. Leyla xanıma görə, ictimai həyatda qadınlara münasibət – istibdad sistemi kişilərin vasitəsi ilə ailə ocaqlarına qədər gəlirdi. Lakin “ailədə cəbr və təhəkküm (hakim olma, məhkum etmə, idarəetmə – A.Ə.) dışarıdakı cəbr və təhəkkümün yanında heç qalıyordu” [2, b]. Bununla belə, ailədə qadını zülmədən qoruyan bəzi mənəvi amillər var – uşaqlar, birlikdə yaşamağı şərtləndirən əlaqələr, kişinin qadına məhəbbəti və s. Leyla illər ötdükcə qadınların vəziyyətinin düzələcəyinə ümidlidir, buna dərindən inanır. O belə bir fikirdədir ki, “erkəkdə qəlb fəlcə uğramışkən, qadında qəlb zədələnmiş isə də, daşdığı fitri qabiliyyət və qüvvətləri qeyd etməmişdir və bu qabiliyyət və qüvvətlərin inkişafı ilə erkək qəlbini də gələcəkdə düzələcəyi ümidini veriyor!” [2, b].

Kişilərin tarixi qəhrəmanlıqları ilə öyünən Turqut bəyə Leyla bütün varlıqlarını ailəyə fəda etmiş rəfiqələri Zeynəb, Lütfiyyə və Səbriyyə xanımların həyat hekayələrini danışmaqla cavab verir. Turqut bəy Leylanı cavabsız qoymur, “əski türk qadınları arasında da” o cür fədakarlıqlar edənlərin az olmadığını dilə gətirir, eyni zamanda bütün qadınların fədakar olmadığını, bir kürk üçün ailəsini dağıdan xanımları xatırladır. Leyla xanım Turqut bəyin mövqeyi ilə barışmır: “... o əski türk qadını camaat həyatına qarışmadığından daşdığı fəzilətlər müəssir olamıyordu. Şimdi isə o feyzlər kəndisini göstərəcəkdir, türk erkəyinə də sirayət edəcəkdir” [2, b], – deyir.

Turqut bəy qadınların ucbatından yeni qurulan ailə həyatının heç altı ay da sürmədiyini, dağıldığını iddia edir. Kinoya getmək təklifini rədd etdiyi üçün qadın ailəni dağıdır, boşanır. Turqut bəyin gətirdiyi nümunəni Leyla xanım cavabsız qoymur: “Əvət, əvət! Sinema için, teatro için, kürk için, apartman için və bəzən də sırf dəyişiklik olsun için ayrılan yeni qızlar vardır. Fəqət məşru-zövcələrinin, çocuqlarının gözləri önündə metres tutan, metreslərinə ailə və çocuqlarından ziyadə baxan erkəklərə nə dersin?” [2, b].

Əsər, belə demək mümkünsə, Leyla xanımın təsirli, ibrətamiz monoloqu ilə bitir. Turqut bə-

yə ünvanlanan bu xitab əslində bütün cəmiyyə-tə bir mesajdır. Ondan bəzi sətirləri təqdim edirik: "...siz erkəklər nə qədər qüvvətli olsanız, nə qədər təhəkküm etsəniz də, qadının təsirindən, ona xoş görünmək istəməkdən kəndinizi alama-zsınız! Bir sürü erkək arasında bir tək qadı-nın bulunması belə, dərhal kəndini göstərir, dərhal erkəklərin hərəkət və tövrləri üzərinə tə-sir yapar, onları yumşaqlığa, incəliyə çağırır. ... Bu gün isə bambaşqadır. Şimdi qarşınıza sizinlə bilgi və dimağ etibarlı ilə həmayar bir qadın çı-xmışdır, siz onunla hesablaşmaq məcburiyyətin-dəsiniz! Bu yeni vəziyyət camaatımızın gələcə-yini hazırlamaqdadır. Türk qadınının qəlbindəki şəfqət, mərhəmət, həssasiyyət, həyəcan və həmlə qaynağı yavaş-yavaş daşacaq, sizə də sirayət edəcək və nəhayət, sizi ötkəmlik qını içindən çıxararaq, həssas olmağa, başqalarının iztirabla-rını anlamağa və bu iztirabları gıdərmək için həmlələr yapmağa dəvət edəcək!" [2, b]. Leyla xanımın bu toxunaqlı çıxışından sonra Turqut bəy təslim olur. "İnşallah! İnşallah!", – deyərək mübahisəyə son qoyur.

Göründüyü kimi, ötən əsrin 30-cu illər Türkiyəsindəki ictimai-siyasi prosesləri əks etdirən bu bədii-fəlsəfi nəsr nümunəsi dövrün türk gənclərinin düşüncə tərzini, həyata baxışları barədə dolğun təəssürat yaratmaqla yanaşı, ölkədə qadın hüquqları problemini ətrafındakı fikir dar-tışmalarını da əks etdirir.

Qeyd etmək lazımdır ki, araşdırmaçı profes-sor Əli Əsgər də özünün "Əhməd Ağaoğlu düşüncəsində qadın hüriyyəti" [3] adlı məqalə-sində sözügedən əsərə müxtəsər şəkildə toxunmuşdur.

Qadının ictimai fəallığı məsələsi müəllifin "Cümhuriyyət" qəzetində dərc olunmuş "Həm haqlı, həm haqsız" adlı yazısında da əksini tapmışdır. Hər iki əsərin mövzusu, ideyası oxşardır. Burada da Leyla adlı xanım baş qəhrəmandır. Əsərdə türk jurnalist və yazıçı Suat Dərvişin 18-26 aprel 1935-ci ildə Atatürkün himayə-sində İstanbulda baş tutmuş XII Beynəlxalq Qadın Konqresi münasibətilə yayımladığı bir yazı haqqında Leyla xanımın fikirləri öyrənilir. Yazıda qeyd edilir ki, konqresə gəlmiş Avropa qadınları türk qadınlarına həsəd aparır. Buna münasibət bildirən Leyla xanım isə onların həm haqlı olduqları, həm də yanıldıqları qənaətindədir. Leylanın fikrincə, Avropa qadınları türk xa-

nımlarına bir çox şeyə görə qibtə etməkdə haqlıdırlar. Çünki bir çox sahədə, o cümlədən ha-kimlik, vəkillik kimi peşələrdə onlar kişilərlə bərabər olmağa çalışdıqları halda, heç bir nəticə əldə etməmişlər. Türk qadınlarının isə kişilərə qarşı mövqeyi onların nisbətən daha yük-səkdir. Haqsız olduqları tərəf isə, ondan ibarətdir ki, türk qadınları bu haqları Avropa qadınla-rından fərqli olaraq, özləri çalışıb-vuruşaraq əldə etməyiblər, onlara bunu Cümhuriyyət və Cümhuriyyətin böyük öndəri verib. Leyla xanıma görə, bu gün türk qadınının vətəndaş haqla-rına sahib olması türk kişilərinin insafli və co-mərd olmalarının nəticəsidir. O, avropalı qadı-nların mübariz, çalışqan olduqlarını, fəal həyat sürdüklərini dilə gətirir, Londonda ikən qadı-nların xeyriyyə aksiyalarına şahidlik etdiyini nəql edir: Türk qadınları bir küçədə yaşadığı yetimləri, dulları, ehtiyac sahibi xəstələri, yox-sulları belə tanımadığı halda, Avropada qadı-nlar bu sahədə çox işlər görmüş, yeri gəldikcə fə-qirlərin paltarlarını yuyub-ütüləyib təhvil verir-lər.

Ümumiyyətlə, sözügedən əsərdə türk qadını-na sonsuz inam özünü göstərir. "Bən türk qadı-nına, onun qabiliyyətinə qəlbimin və ruhumun bütün qüvvəti ilə inanıyorum. O, bəhəməhal müvəffəq olacaqdır. Şimdiyə qədər üzərinə almış olduğu hər işdə müvəffəq olmuşdur. ... İş alanları genişləndikcə və artdıqca o da hər yer-də kəndini göstərəcəkdir və onunla birlikdədir ki, türk erkəyi də daşdığı qüvvətlərə və qüdrət-lərə yeni bir hız verəcəkdir" [4, s. 3]. Yazının sonunda Leyla xanım türk qadınlarına məsləhət verir və bununla da onların davranışlarına dair arzularını dilə gətirir: "Yalnız, bən istəməm ki, gələcəyin ən ərđəmli, ürəmli bir ünsürü olmağa namizəd olan türk qadını şimdindən kəndisini div aynasında görərək, yolunu şaşırmasın, onun yüksək yaradılışına kəndini kiçik görmək və bir çox əskikləri olduğunu anlayıb, ona görə dav-ranmaq yakışır" [4, s.3].

Ə.Ağaoğlunun "İki bayan arasında" adlı ya-zısı da həcm etibarlı ilə kiçik olsa da, ideya və məzmun baxımından diqqətəlayiq əsərlərindən biridir. Müəllif nəql edir ki, İstanbulda Qadı-nların Beynəlxalq toplantısında İngiltərəni təmsil edən xanım demokratiya haqqında çıxış etmiş və bu zaman ölkəsini demokratik ölkə adlandı-rmışdır. O, kürsüdən endikdən sonra bir hindli

xanım ingilis xanıma yaxınlaşır. Onların arasında gərgin, lakin maraqlı dialoq yaranır. Belə ki, hindli qadın digərinə demokratiyadan danışmasına, İngiltərənin demokratik olduğunu söyləməsinə baxmayaraq, Hindistanda əhalini əzdlərini, onlara müstəqil olmaq imkanı vermədiklərini söyləyərək, etirazını bildirir:

“Hindli: – Biz istiqlalımızı zorla alacağıız, siz Hindistandan qovacağıız!”

İngilis bayanı: – İşdə, o vaxt hazır olduğunuzu göstərmiş olursunuz!” [5, s.3].

Ə. Ağaoğlu iki xanım arasındakı dramatik söhbəti təqdim etməklə ingilis qadındakı qüruru və onun qarşı tərəfi heçə almadığını diqqətə çatdırır. Müəllif bunun tarixi köklərini, haradan qaynaqladığını şahidi olduğu və müşahidə etdiyi hadisələrlə əsaslandırır. Yazır ki, söhbəti dinlərkən xatirinə illər əvvəl Hindistanın Əmirşah şəhərində baş vermiş bir hadisə gəlir. Minlərlə insanın öldürülməsi ilə nəticələnən bu qanlı hadisəyə səbəb isə ingilis bir qadının hindlilər tərəfindən fit çalınaraq, təhqir edilməsi olmuşdur. “İngilis generalı bu işığa qarşı minlərcə adam öldürməkdən başqa, şəhər əhalisini də üç gün əlləri və ayaqları üzərində sürünməyə məhkum etmiş və bu ağılasıqmayan hökmünü də yadırtmış [5, s.3]. Bu isə Avropa ölkələrində qadına nə qədər yüksək dəyər verildiyinə bariz nümunədir. General törətdiyi bu faciəyə görə özünü günahkar saymır, əksinə, məhkəməyə verdiyi izahatda özünə bəraət qazandırır. “Bən hökmümlə bir ingilis qadınının bir hind paqodası (hinduizm məbədi – A.Ə.) qədər yüksək bir varlıq olduğunu onlara anlatmaq istədim” [5, s.3].

Ə. Ağaoğlu ingilis müstəmləkəçiliyinin, hegemonluğunun digər səbəbi kimi Hindistanda məskunlaşan xalqların fərqli düşüncə və həyat tərzində, bir əqidə, bir amal ətrafında birləşə bilməmələrində görür. Məhz bunu bildiyinə görə də ingilis xanım “hazır deyilsiniz” qənaətini dilə gətirir. Müəllif Hindistanın acı mənzərəsini təsvir edir və əsəri belə bitirir: “Bütün bunları bərtərəf etmək və hər şeydən əvvəl hinduda vətəndaş sevgisi oyandırmaq, uzun və uzun çalışmaları istər. Gələcəyi düşünməyən, vətəndaşların haqlarına, şərəf və heysiyyətlərinə hörmət etməyi bilməyən ölkələrin qədərləri budur. Kəndi əlləri ilə yıxdıqlarını yenidən yerinə qoymaq üçün uzun istirablara və çalışmalara təhəmmül etmək gərəkdir [5, s.3].

Sözügedən problemə Ə. Ağaoğlunun “Cümhuriyyət” qəzetində çap edilmiş “Fransada bir əsrə yaxın rol oynayan böyük qadın” adlı xatirələrində də təsadüf olunur. Müəllifin özünün də bilavasitə obrazının yer aldığı bu yazı sözügedən ölkənin ədəbi və siyasi həyatında təsiri olan məşhur bir sima – Jorjet Pol Adamın vəfatına həsr olunsada, burada dövrün Fransa həyatına, onun mədəni, elmi mühitinə, fransız qadınlarının mövcud durumuna, Ə. Ağaoğlunun mühərrir kimi yetişməsində rolunu olan fransız ziyalılarla ilə əlaqə və əməkdaşlığına dair çox dəyərli məlumatlar da əksini tapmışdır.

Ə. Ağaoğlu yoldaşlarından birindən Madam Adamın vəfatı xəbərini alır, kədərlənir və Parisdə tələbə ikən (1887–1894) onunla tanışlığını xatırlayır. Madam Adamın hansı mühitdə və hansı şəraitdə yetişdiyini diqqətə çatdırmaq üçün Ə. Ağaoğlu o zaman fransız həyatında “siyasi hüququn ən mühümlərindən” seçmək, seçilməkdən məhrum qadınların rolu, yeri barədə oxucularını məlumatlandırır: “Fransızlar qadınlıq alanında daima mühafizəkar olmuşlardır. Onlar qadını ocağın nuru ədd edərler və dışarıya yayılmasını istəməzlər. İşdə, bunun içində ki, bu sahədə həməən bütün Avropa millətlərindən geri qalmışlardır. Bən Parisdə təhsil edərəkən fransız qızını heç bir yüksək məktəbə buraxmazlardı [6, s.3].

Əsərin müəllifi “yüksək burjua sinfinə mənsub”, “ozamankı Paris nasionalistlərinin möhtəşəm bir kraliçası” Madam Pol Adamlı mözücüyə bənzər tanışlıq tarixçesini özünəxas tərzdə təqdim edir: “Məşhur E. Renan “İslam və elm” adlı risaləsini nəşr etmişdi. Bir gün College de France müəllimlərindən Zend Avestanı fransızcaya tərcümə edən C. Darmesteter bəndən bu risaləni oxuyub-oxumadığımı və oxudumsada, nə gibi intiba yaptığımı sordu. Təbii ustadın əsərini mədh etdim və fəqət içində bəzi ilişilə biləcək yerlər olduğunu zikr etdim. “Nə gibi yerlər”, – deyə sordum. Cavab verdim. Sonra bəndən bu cavablarımı toplayıb yazılı bir şəkildə kəndisinə təqdim etməkliyəmi arzu etdi. Deyə bilirim ki, ilk qələmə aldığım yazı buydu” [6, s.3].

Ə. Ağaoğlunun ilk yazısı Fransada “bir zəmanə peyğəmbərinin ismi qədər yüksək və müqəddəs” hesab edilən E. Renanla da tanışlığa vəsilə olur. C. Darmesteterin tövsiyəsi ilə Ə. Ağaoğlu yazısını – rəyini Renana aparır.

Otağına titrəyərək daxil olan Əhməd bəyi Renan səmimiyyətlə qarşılayır, rəyini təqdir edir. Renanla Ə.Ağaoğlunun dialoqu o qədər ibrətamiz və tarixidir ki, onun bir hissəsini olduğu kimi təqdim etməyi məqsədəuyğun hesab edirik: “Yazınızı oxudum, çox bəyəndim, məktubu madam Adama götürürsünüz, o nəşr etdiyi “Nouvelle Revue” məcmuəsində yazınızı nəşr edər”. Yerini dibinə girsəm, daha iyi idi. Böyük və hər kəsin və bənim təqdis etdiyim ustadı tənqid! Və bənim gibi hənz kəndini belə bilməyən bir çocuq tərəfindən! Bu nə küstahlıq?

– Ustad, – dedim, bənim gibi bir çocuğun sizə qarşı yazı yazmasını nasıl rəva görürsünüz: Bən kimim ki, böylə bir cəsarətdə bulunayım? Bunlar C.Darmesteterin arzusu üzərinə yazılmış bəzi kəkələmələrdir!” [6, s.3]

Renan isə qarşılığında Ə.Ağaoğluna gülümsəyərək və üzünü oxşayaraq, belə sözlərə lüzum olmadığını söyləyir və əlavə edir ki, avropalılar nə qədər Şərq ölkələri haqqında tədqiqatlar aparsalar da, anlamadıqları, bilmədikləri bir çox cəhətlər vardır ki, bunları da onlara öyrətmək bu Şərq gənclərinin borcudur.

Beləliklə, Parisin iki ən məşhur dövrü nəşrlərindən biri olan “Nouvelle Revue” məcmuəsinin nəşiri “əzəmətli” qadın Madam Adamla tanışlıq başlayır. O, elə ilk tanışlıqda Ə.Ağaoğluna jurnalla əməkdaşlıq təklif edir. Ağaoğlu o zaman keçirdiyi hissləri həyəcanla təsvir edir: “Ömrümdə üç məsud günüm olmuşdur: Birisi o gündü, digəri ilk yazım çıxdığı gün, üçüncüsü də Dumlupınar zəfəri günüdür! O gün, həqiqətən, yerdəmiydim, göydəmiydim, bən də bilmiyordum” [6, s.3]. Beləliklə, Ə.Ağaoğlu ilk məqaləsinin dərcindən sonra jurnalla daimi əməkdaşlığa başlayır və məcmuədə “Societes Orientales” (“Şərq heyəti ictimaiyyəsi”) adı altında hər ay bir məqalə dərc etdirir, müqabilində o zaman üçün böyük miqdar sayılan 160 frank alır.

Ə.Ağaoğlu “Axşam” qəzetində “Hər gün bir xatirə” başlığı altında dərc olunmuş “Müfti fətvə verdi: Ağaoğlunun töküləcək qanı halaldır... Parisdə Pol Burje, Mopassan, Pastor Ten ilə nasıl tanışdım” sərəlvhəli müsahibəsində də Madam Adamla bağlı xoş təəssüratlarını bölüşmüş, onunla necə tanışdıqlarını, bu “ən zəngin qadın”ın sayəsində dövrün məşhur şəxsiyyətləri ilə görüşə bildiyini söyləmişdir: “Bən işlə böyləcə dünyanın ən böyük mühərrirlərinin, fikir

adamlarının toplandıqları salona 21 yaşında girər bildim” [7, s.7]. Lakin tale Ə.Ağaoğlunu Fransadan, parisliyədən ayrı salsada, o, həyatında iz buraxan böyük insanları unutmur. Yüz il ömür sürən Madam Adamı da bu xatirəni yazmaqla qədirbilənləklə xatırlayır.

1939-cu ildə Türkiyə Cümhuriyyətinin həmin dövrkü prezidenti İsmət İnönünün Amerika xalqına müraciəti münasibəti ilə qələmə aldığı və “İkdam” qəzetində dərc etdirdiyi “Cümhuriyyətimizin amerikalılara xitabı” adlı yazısında da Ə.Ağaoğlu əcnəbi qadınlarla bağlı bir xatirəsinə oxucuları ilə bölüşür. Müəllif qeyd edir ki, millət vəkili olduğu dövəndə Ankaraya gələn amerikalı bir neçə səyyah qadın onu ziyarət edərək, türk ailəsi göstərməsini xahiş edir. Ə.Ağaoğlu isə onları öz ailəsi ilə görüşdürməyi məqsədəuyğun hesab edərək, evinə dəvət edir. Ə.Ağaoğlunun qızları da ingilis dilində danışa bildiklərindən, xanımların marağını cəlb edən bir çox məsələləri izah edirlər. Uzun dialoqdan sonra xanımlar: “bəs bizə türk ailəsi göstərəcəkdiniz”, – deyə soruşurlar. Heyrətlər içərisində qalan Ə.Ağaoğlu bunların zətən türk ailəsi olduğunu bildirir. Lakin eşitdiklərinə inanmayan xanımlar: “bəs sizin dörd qadınınız yoxdurmu, hərəm haradadır”, – deyə ev sahibini sorğu-suala tuturlar.

Ə.Ağaoğlu yaşadığı bu olaydan çox mütəəssir olur. Kədərli haldır ki, türk ailəsi, türk qadını əsrlər keçməsinə baxmayaraq, xarici vətəndaşların nəzərində məhz “hərəmdə oturan varlıq” kimi qalmışlar. Halbuki, artıq türk qadını çox böyük işlərə imza atmış, öz hüquqlarına sahib çıxmış, cəmiyyətdə yüksək mövqə tutmuşdur. Müəllif qarşılaşdığı bu üzücü olayın səbəbini belə açıqlayır: Amerikalıların fikirləri zətən ötədən bəri əleyhimizə olaraq işlənmişdi. Fəqət ümumi-hərb zamanında və ondan bir müddət sonra da yapılan propoqandalarda amerikalılara, guya türk evlərində xristian qızları vardır, bu qızları türklər kəndi övladları gibi göstəriyorlar, amma yalandır, onların həqiqi qadınları, qızları yenə hərəmlərdə qapalı oturuyorlar, göstərdikləri həp qaçırılmış xristian qızlarıdır, – demişlərdir. Amerikalılar da buna inanmışlardı [8, s.1,3]. Lakin o gündən bu günə çox zaman keçdi, artıq vəziyyət dəyişmişdir. Türk cəmiyyəti haqqında həqiqəti əks etdirən çox sayda əsərlər yazılmışdır.

Ə.Ağaoğlu bu yöndə görülmüş işləri təqdir etməklə yanaşı, kifayət etmədiyini də vurğulayaraq, xarici ölkə vətəndaşlarını məlumatlandırmağı həqiqət, siyasət və fayda namına bir borc olduğunu bildirir. İ.İnönünün Amerika xalqına məhz onların anlayacağı dildə – ingilis dilində xitabını yüksək dəyərləndirir.

Ə.Ağaoğlu qadının ictimai fəallığını qadın hüquqlarının cəmiyyətdə bərqərar olması üçün zəruri sayırdı. Mütəfəkkirin düşüncəsinə görə, qadınlar yalnız ictimai fəallıq göstərməklə, cəmiyyətdə öz üzərlərinə düşən vəzifələri dərk etməklə vətəndaş haqlarına sahib ola bilirlər. Bu baxımdan, onun “Bir tək nəfər gibi” sərlövhəli bədii-sənədli nəsr örnəyi çox ibrətamizdir. Əsərdə bütün kişiləri vətəni qorumaq üçün cəbhəyə getmiş, yalnız qadınların, körpə uşaqların ümidinə qalmış bir məkan təsvir olunur. Xatirələrdə göstərilir ki, müəllif dostları ilə birlikdə konfrans vermək üçün Anadoluya getmişdir. Hədsiz istidə gəzməkdən əldən düşmüş dostlar qayalıq bir dağın başında hər tərəfi yaşıllıqla əhatə olunmuş bir kənd görür və oraya qalxmağı qərara alırlar. Kəndə gələn qonaqları yırtıqlar içində olan uşaqlar və əli əsalı yaşlı bir qadın qarşılayır. Məlum olur ki, qonaqlardan gələrgəlməz vətənin son durumu haqqında soruşan

bu qadının iki oğlundan biri Çanaqqala döyüşlərində şəhid olmuş, digəri isə orduda – vətənin keşiyindədir. Bununla belə, o nə özünü, nə də döyüşdə olan övladını düşünür, onun yeganə marağı yurdun, vətənin düşmən ayağı altında qalmaması, atalarını hərbdə itirən yetimlərin kafir əlinə düşməməsidir. Müəllif burada Anadolu qadınının təmsalında, əslində, türk qadınının vətənpərvərliyini, şücaətini açır. Qeyd etmək lazımdır ki, Ə.Ağaoğlu “Mütərikə və sürgün xatirələri” əsərində də Anadolu qadınının milli mücadilədəki xidmətlərini nəzərə çatdırmış, onun vətənpərvərliyini konkret hadisənin təsviri fonunda yüksək dəyərləndirmişdir [9, s.149].

Əsərdə, eyni zamanda Anadolu qadınının qoçaqlığından, fədakarlığından bəhs olunur. Sözügedən kəndin bütün işlərini qadınlar görür: onlardan bəziləri evdə qalıb uşaqlara, heyvanlara baxır, bəzisi tarlada əkin-biçinlə məşğul olur, digərləri isə otlarlarda çalışırlar. Onlar əmindirlər ki, çox qısa bir zamanda düşmənin başı əziləcək və bu zəhmətlər, əziyyətlər bitəcək. “Çünki haqqın və Allahın kəndisi ilə olduğuna və binaənaleyh, zəfərin də kəndisi ilə olacağına qanədir”lər [10, s.3].

Nəticə / Conclusion

Sonda qeyd etmək istərdik ki, Ə.Ağaoğlunun bu məqalədə araşdırmaya cəlb etdiyimiz əsərlərinin qadın qəhrəmanları Cəfər Cabbarlının pyeslərindəki qadın obrazlarını xatırladır. Hər iki müəllifin qadın qəhrəmanları cəsarətli, bəsirətli və geriliyə qarşı mübarizdirlər. Az qala 100 il bundan əvvəl qələmə alınmış əsərlərdə qaldırılan problemlər günümüzdə də bu və ya

digər dərəcədə aktualıq kəsb edir, ciddi ictimai-siyasi məna daşıyır. Belə ki, qadın hüquqlarının təmin edilməsi sağlam ailənin əsasıdır, sağlam ailə mühiti isə dövlət təhlükəsizliyini təmin edən amillərdən biridir. Ə.Ağaoğlunun sözügedən əsərləri qadın hüquqlarını müdafiə, qadının ictimai fəallığını təşviq edən qiymətli bədii nümunələrdir.

Ədəbiyyat / References

1. Ağaoğlu, A. İslamiyette qadın / A.Ağaoğlu. – Ankara: Birey ve Toplum Yayıncılık, –1985. – 60 s.
2. Ağaoğlu, A. Yeni nesil arasında // Cumhuriyet. – a) 1934, 16 avqust. № 3692, – s. 3; b) 1934, 17 avqust. № 3693, – s. 3.
3. Asker, Ali. Ahmet Ağaoğlu Düşüncesinde Kadın Hürriyeti // Doğumunun 150. Yılında türk dünyasının görkemli ictimai siyasət hadimi Ahmet Ağaoğlu sempozyumu, – İstanbul: Türk Ocağı yayımları, – 21-22 oktyabr 2019, – 2020, – s. 330-244.
4. Ağaoğlu, A. Hem haklı, hem haksız // Cumhuriyet. – 1935, 15 nisan. № 3919, – s. 3.
5. Ağaoğlu, A. İki bayan arasında // Cumhuriyet. – 1935, 6 mayıs. № 3940, – s. 3.
6. Ağaoğlu, A. Fransada bir asra yakın rol oynayan büyük qadın // Cumhuriyet. – 1936, 8 avqust. № 4426, – s. 3.

7. Müftü fetva verdi: Ağaoğlunun dökülecek kanı helâldir... Parisdə Pol Burje, Mopasan, Pastör Ten ile nasıl tanışdım? (Ə. Ağaoğlunun müsahibəsi) // Akşam. – 1936, 21 təşrinisani. № 6501, – s. 7.
8. Ağaoğlu, A. Cümhurreisimizin Amerikalılara hitabı // İkdam. – yıl 1, 1939, 1 mart. №46, – s. 1, 3.
9. Ağaoğlu, A. Mütareke ve sürgün hatıraları / A. Ağaoğlu. – İstanbul: Doğu kitabevi, – 2010. – 168 s.
10. Ağaoğlu, A. Bir tek nefer gibi // İkdam. – yıl 1, 1939, 11 nisan. №87, – s. 1, 3.

Проблема прав женщин в эмигрантской прозе Ахмеда Агаоглу

Айсель Эфендиева

Институт литературы имени Низами Гянджеви НАНА

E-mail: aysel.efendiyeva92@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-4319-1655

Резюме. Ахмеда Агаоглу, великого мыслителя, одного из ярких представителей азербайджанской эмигрантской литературы, с самого начала своей творческой деятельности волновала проблема прав женщин, ее место и роль в обществе. Необходимо отметить, что идея равноправия женщин с мужчинами во всех сферах общественной жизни, особенно в образовании, правовой системе и политике в той или иной степени пропагандировалась в художественных, художественно-философских и публицистических произведениях автора. С этой точки зрения такие его художественно-философские и художественно-документальные произведения, как «Среди нового поколения», «И прав, и не прав», «Между двумя дамами», «Великая женщина, игравшая важную роль во Франции почти столетие», «Обращение нашего Президента к американцам», «Все как один» впервые вводятся в научный обиход и подвергаются анализу. В вышеупомянутых образцах прозы затрагиваются важные проблемы рассматриваемой эпохи, описываются характер реформ, инициированных великим лидером Мустафой Кемалем Ататюрком, предоставившим женщинам право голосовать и быть избранным в Турецкой Республике, борьба женщин за свои права и вытекающие из этого последствия.

Автор статьи приходит к выводу, что проблемы, поднятые в произведениях почти столетней давности, актуальны в значительной степени и сегодня, и имеют большой общественно-политический смысл.

Таким образом, обеспечение прав женщин – основа здоровой семьи, а здоровая семейная среда – один из факторов, обеспечивающих безопасность государства. Упомянутые произведения А. Агаоглу являются ценными художественными образцами, защищающими права женщин и способствующими их общественной активности.

Ключевые слова: Ахмед Агаоглу, эмиграция, проза, права женщин, женская общественная активность